

Bojtár Endre: 1 könyv - 1 (történelmi) bohóctréfa

Forrás: Élet és Irodalom, 2002. május 24.

Kötet: Javított kiadás

„Az ügynök-apa e könyvet szülő története olyan abszurd, s ugyanakkor maga a könyv olyan remekbe formált, hogy egy pillanatra átfutott az agyamon, az egész nem valami újabb spionjáték-e.”

„Az lenne jó, ha olyan lenne az egész, mint egy bohóctréfa.”

(Esterházy Péter: Termelési-regény)

2000 január végén, amikor az édesapjának, Esterházy Mátyásnak szentelt, róla szóló Harmonia cælestis már készen volt, de még nem jelent meg, Esterházy Péter szinte véletlenül-mellékesen megkapott a Történelmi Hivatalban négy vastag dossziét, bennük Esterházy Mátyás kézzel írt több száz jelentése: kiderült, hogy az apa 1957-től 1980-as nyugdíjaztatásáig Csanádi fedőnéven III/III-as ügynök volt, aki jó munkája eredményeképpen később a kémelhárítási

osztálynak is jelenthetett, sőt, 1975-től tmb.-vé, titkos megbízottá lépett elő. (Az író önmarcangolóan túlzó kommentárja szerint "Tmb. az az, aki elvi meggyőződésből teszi, az ügynököt azt vagy kényszerítik, vagy megfizetik. Szóval már nem kell kényszeríteni..." - 260.)

Erről a tényről a Történelmi Hivatal (most hallottam a tévében: jelenleg 79) titoktartásra kötelezett munkatársán kívül senki nem tudhatott. (Illetve, talán még az 1980-ban elhunyt feleséget, valamint azt az orvost kivéve, aki annak idején az alkoholista apát delírium tremensszel kezelte, de aki a fiú mostani faggatózására az orvosi titoktartás miatt csak némi célzást engedhetett meg magának, bizonyosat azonban nem mondhatott. - 267.) Esterházy, miközben több mint fél évig bejárta a Történelmi Hivatalba, hogy az ügynöki jelentések általa "érdekesnek" tartott részeit kimásolja, felfedezését csak feleségével, G.-vel osztotta meg, s egészen a legutóbbi időkig sem testvérei, sem egyéb családtagjai, sem barátai semmit nem sejtettek; először szükségképpen gépírónője, a (drága) Gizi lett beavatva, majd kiadója, (Morcsányi) G., de ő is csupán mintegy két hónappal ezelőtt értesült arról, hogy mit is fog kiadni.

A Javított kiadás (- melléklet a Harmonia cælestishez -)ben Esterházy ezeket - a könyv terjedelmileg jóval kisebb részét kitevő és barnával szedett - válogatott jelentéseket adja közre, valamint 2000-ben, 2001-ben és 2002-ben hozzájuk fűzött, egymástól írásjelekkel megkülönböztetett jegyzeteit, mintegy az elmúlt közel két és fél év - számára gyötrelmes és talán egész további életét beárnyékoló két és fél év - naplóját. A végeredmény, amit az olvasó kap: szépirodalom, a korábbi művekhez hasonló bonyolultsággal megszerkesztett dokumentum- vagy naplóregény, egymás farkába harapó szövegrétegekkel, rejtett és nem rejtett idézetekkel, vendégszövegekkel, az ügynökjelentésekben (és Esterházy korábbi műveiben) megszokott módon csak kezdetűvel jelzett és ezért találgatható nevekkel, (akasztófa-, vagy akasztófa-közel) humorral. (S nem úgy van, ahogy az író a nagy döbbenete közepette is néha riszálja-mórikálja magát: "leírom, amit találok, és figyelem magamat, mint egy állatot - ennyit tudok tenni, ennyire terjedek" (143.), meg hogy "az irodalmi véna nem tesz jót egy írásnak. Jó tollú: a madárnak jó." (83.), meg hogy "ez a realista próza nem fekszik nekem." (27.), meg hogy "a humorom is parlagon marad itt (a blödliről nem is beszélve). Egyáltalán minden képességem parlagon marad. (...) Mi a rézfánfütyülőjét csináljak a nyelvérzékeimmel? Nincs rá szükség. (...) Ahhoz képest, hogy nincs szükség a képességeimre, elég sok munka van evvel." (129.), meg hogy "jó könyv lesz ez, és, ha, semmi közöm ehhez a jóhoz. Soli Deo Gloria (ahogy Bach írta minden műve után)." (166.) S nem úgy van, hogy e könyvben "alkalmazkodnom kell a valósághoz. Eddig a szavakhoz kellett." (6.) - attól, hogy valaki posztmodern regényeket ír, még nem kéne beszopnia a posztmodern (irodalom)elmélet számárságait, hiszen a forrásul használt valóság és a szavak nem így, könyvenként változó arányban különböznek egymástól, hiszen minden könyv szavakból áll, ezért minden könyvnek a szavakhoz kell alkalmazkodnia, az (írói) valóság pedig a könyv szavai előtt, s az (olvasói) valóság a könyv szavai után és nyomán létezik, még akkor is, ha a "szövegközel" posztmodern hermeneuták csak a szavakon szeretnek nyargalászni, s nem képesek-akarják az azok előtti-utáni valóságot látni -, hanem úgy, ahogy más helyütt Esterházy nagyon pontosan megfogalmazza: "Minden forma. Csak most formának a (civil) őszinteséget választottam, kellett választanom." (67.) A civil őszinteség persze sokszor az irodalmiság lólábát lógatja ki. Ennek legszembevetőbb példája az a jelenet, amikor az író "Papika", az ügynök, vagy a saját sorsa feletti gyakori sírását-könnyezését - "Milyen sokat sírtam-ríttam az elmúlt két év alatt. Csak úgy jön a könny abból az érzékeny, mafla testemből." (267.) - jelző "k" rövidítést feleségének diktálja autóvezetés közben, tehát akkor, amikor egyáltalán nem könnyezik: "És írd utána, hogy k. Mit

nem lehet ezen érteni?! Egy kis k betűt írd már utána! És most cseréljünk, vezess te, elfáradt a szemem." (118.)

Az ügynök-apa e könyvet szülő története olyan abszurd, s ugyanakkor maga a könyv olyan remekbe formált, hogy egy pillanatra átfutott az agyamon, az egész nem valami újabb spionjáték-e. Maga az író sem tartja eleve kizártnak a feltételezést: "Istenem, milyen jó lenne, ha mindezt csak kitaláltam volna. Poétikailag is minden passzol, a nem-fikció mint fikció stb. Mindez mint (zseniális!) fantáziatermék. És bátor. Morálisan kérdéses ötlet volna - de hát valamit valamiért. Egy új fausti paktum, én mint Leverkühn. Nohiszen." (96.) S máshol ugyanerről: "Megértem, hogy van, aki most gyanakszik. Sokat tettem ezért a gyanakvásért, sok munkám fekszik benne. (...) ha most az egyszer csak az őszinteségre, a személyes, civil őszinteségemre hivatkoznék, okkal legyintenének." (19.) Valóban, hiszen "az őszinteség használhatatlan kategória" (253.)

De hát akkor mi indokolja, mi teszi hitelessé, hogy Esterházy előhozakodjon a történelemnek, sőt a Történelemnek evvel a bohóctréfájával? Az, hogy hűséges akar maradni minden igazi - vagyis mindig az életével játszó író ("Hirtelen a hiúság és kevélység hulláma, hogy ha mindezt rendesen meg-, leírom, az nemcsak az apámról szól stb. Csak az életemet félttem kicsit. [Elvileg: írói helyzet, hisz kinek mi köze a személyemhez. Csak macerás. Meg barátságtalan.])" (158.) - alapelvéhez-kötelességéhez, amit már a Termelési-regényben eltökélt ("Mindent megírok"), s amit itt is többször megerősít: "utolsó lehetéig kizárólag az írás foglalkoztatja" (23.); "a világon minden avégből létezik, hogy könyv legyen belőle" (101.); "Lehet-e ez után írni? "Van-e élet az apámon kívül?" Jellemző, hogy ez érdekel. Ez érdekel. Semmi más." (22.); az író szerint könyve közreadásának a legnagyobb kockázata az, hogy miatta megutálják a Harmonia cælestist, s így esetleg olvasót veszíthet (264.); mikor G. először elolvassa a kéziratot, döbbenet mondja a telefonba a szerzőnek, hogy ez rettenetes, mire a válasz: "És jó?, kérdeztem szemérmetlenül, mintha én egy író volnék, ő pedig egy kiadó, ez meg egy kézirat" (268). A legfőbb indok tehát a "mindent megírni", végső soron azért, hogy "valahogy az egész látszódjék. Hogy van, ami van, és ez van, az derült ki, hogy ez van." 71.)

Mi látszódik? Az olvasó számára mi derül ki a könyvből?

Azon a közhelyen túl, hogy bármily fájdalmas is, a múltat - ügynöktörvény ide, ügynöktörvény oda - be kell vallani, két dolgot emelnék ki. Mindkettő alapkérdése már a Harmonia cælestisnek, ennek az apának emelt káprázatos posztmodern emlékműnek is - amelynek talapzatában azonban két, magából a szövegből jól észlelhető hajszálrepedés húzódik. (Ami a posztmodern kritikusok figyelmét elkerülte, s amire, ha jól tudom, egyedül Nádas Péter súlyos szóbeli kifogásai és súlyos írásbeli hallgatása, valamint az én - és széljegyzetelő társaim, közülük is elsősorban Kovács János Mátyás és Margócsy István - kételkedő kérdőjelekkel tűzdelt ünneplése (Margináliák, 2000, 2001/5.) hívták fel a figyelmet.) Arra ugyanis, hogy - durván leegyszerűsítve - az író az országot, a nemzetet összezsúszhatta, azonosította az arisztokráciával, a főhőst, Esterházy Mátyást pedig osztályával, s 1945, illetve 1956 után mindegyik sorsát tragikus bukásnak, totális megsemmisülésnek állította be, amit a komcsik okoztak. A Javított kiadás most betapasztja e repedéseket.

Egyrészt ritka élességgel világít rá a szocialista (pontosabban: szovjet) diktatúra alighanem legfőbb törekvésére-bűnére, ami a Harmonia sugalmazásával szemben nem a nemzetet korábban többször tragédiába vezető uralkodó osztály hatalmának az elvétele volt, hanem az ország szabadságtól való megfosztása a nyílt terror, majd a rettegés által. Csanádi ügynök jelentései unalmasan piti ügyekről számolnak be: mit mondtak arisztokrata ismerősei, családtagjai, milyen a hangulatuk stb., s főként, hogy melyiküket lehet beszervezni -

szemelláthatóan nem azért, mert az újak valami lényegeset tudnak majd jelenteni, hanem azért, hogy minél több legyen a szem a láncban, hogy a társadalmat minél jobban áthassa a félelem. Esterházy azonban nem hagy kétséget az alapkontextus felől: apja jelentései után közli az aznap kivégzett 56'-osok névsorait.

Másrészt és számomra érdekesebben új, látszólag árnyaltabb választ ad arra a kérdésre, hogy mennyiben ismerhető meg a másik, hozzánk akár a legközelebb álló ember. A Harmoniában - írtam - "a dédapa és a nagypapa idézőjeles vallomása után az apa vallomása hiányzik, mert az apát a fiú vallja meg." Most, hogy előkerült az apa vallomása, amely fényt derített az apa második, megvetendő és gyalázatos életére, fia számára továbbra sincs magyarázat arra, hogy az aljas ügynök miként sugározhatott családjának, ismerőseinek erőt, "nyugalmat, kikezdetlenséget" (212.), hogy ő, aki maga volt a szolgálatteljesítés, hogyan terjeszthette annak épp az ellenkezőjét (230.), hogy "ez a fegyelmezettség a totális nincsből, ürességből, elrohadottságból és nyilván szenvedésből - honnét?!" (246.), nincs válasz arra, hogy ki volt tulajdonképpen Esterházy Mátyás. "Mi mozgatta vajon? Nem az aljasság és nem is a meggyőződés. A tehetetlenség? A rezignáltság? A cinizmus? (...) Vagy: megzsarolták, megijesztették, megijedt, hibázott, és gyöngybe volt kikeveredni? És bonyolódott bele, egyre mélyebbre, és ebbe beletörődött, belefásult? De akkor mi az a, majdnem azt mondanám, emberfeletti erő, amellyel mégis megőrizte a látszatot? Hogy fölnevelt, sőt, sok mindenben példát adott. A tartás nélküli ember tartást." (261.) Az író egyetlen válasza nekem, aki egy kicsit sem vagyok katolikus, túl lila: "Ha nem volt gerince, ha belülről elrohadt, akkor mégis mi tartotta össze? k A szenvedés. A megválthatatlan szenvedés. Az üdvösség nélküli szenvedés." (72.) Az én - szövegből kiolvasott - verzióm más. Esterházy Mátyás beszervezéséről egyetlen adat van a jelentések között, hogy tudniillik az "kompromittáló adatok felhasználásával" történt (93.). Hogy ezek mik lettek volna, arról egy hang sincs. Úgy gondolom, hogy amivel megzsarolták, az ugyanaz volt, mint ami személyiségét összetartotta: a családja, a négy fia léte és jövője. Ezt látszik alátámasztani az a tény is, hogy az ügynök mindössze kétszer kért szolgálataiért jutalmat: egyszer Péter fia egyetemi felvételének, másodszor egy rendőrségi ügyének az elintézését (247.). Az apa a születésekor kapott talált tárgyat fiai életének a megtisztítására használta fel - a maga bemocskolása árán. S amikor azok többé-kevésbé felnőttek, akkor gondolhatott arra, hogy a saját életével is kezdjen valamit. A regényben egyetlen váratlan bekezdés van erről: az apa "élete utolsó két évtizede csendes boldogságban telt. Jó barátnéja, E. jelentette ezt a boldogságot, amiért múlhatatlanul hálás vagyok neki." (276.) Ezekkel a Fontanétól is származható mondatokkal kezdődhetne a következő, az Esterházy Mátyás harmadik, 1998-as haláláig tartó életét megörökítő Esterházy-regény.